

TÈCNIQUES QUALITATIVES EN CIÈNCIES SOCIALS

CICLE DE CONFERÈNCIES

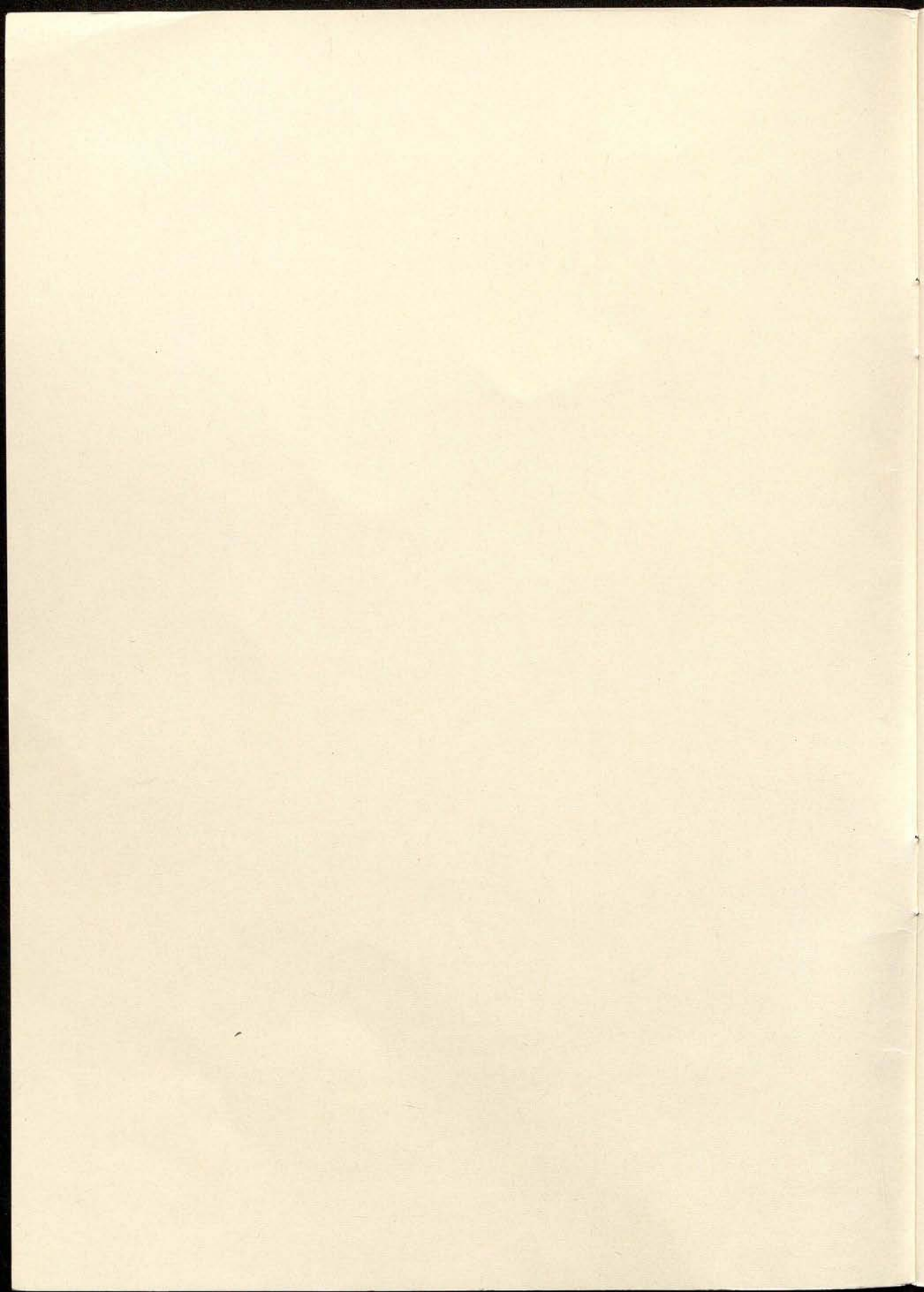
6, 7, 13 i 14 de març de 1991

SOCIETAT CATALANA DE SOCIOLOGIA

FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

1025A

SOCIETAT CATALANA DE SOCIOLÒGIA
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

TÈCNIQUES QUALITATIVES EN CIÈNCIES SOCIALS

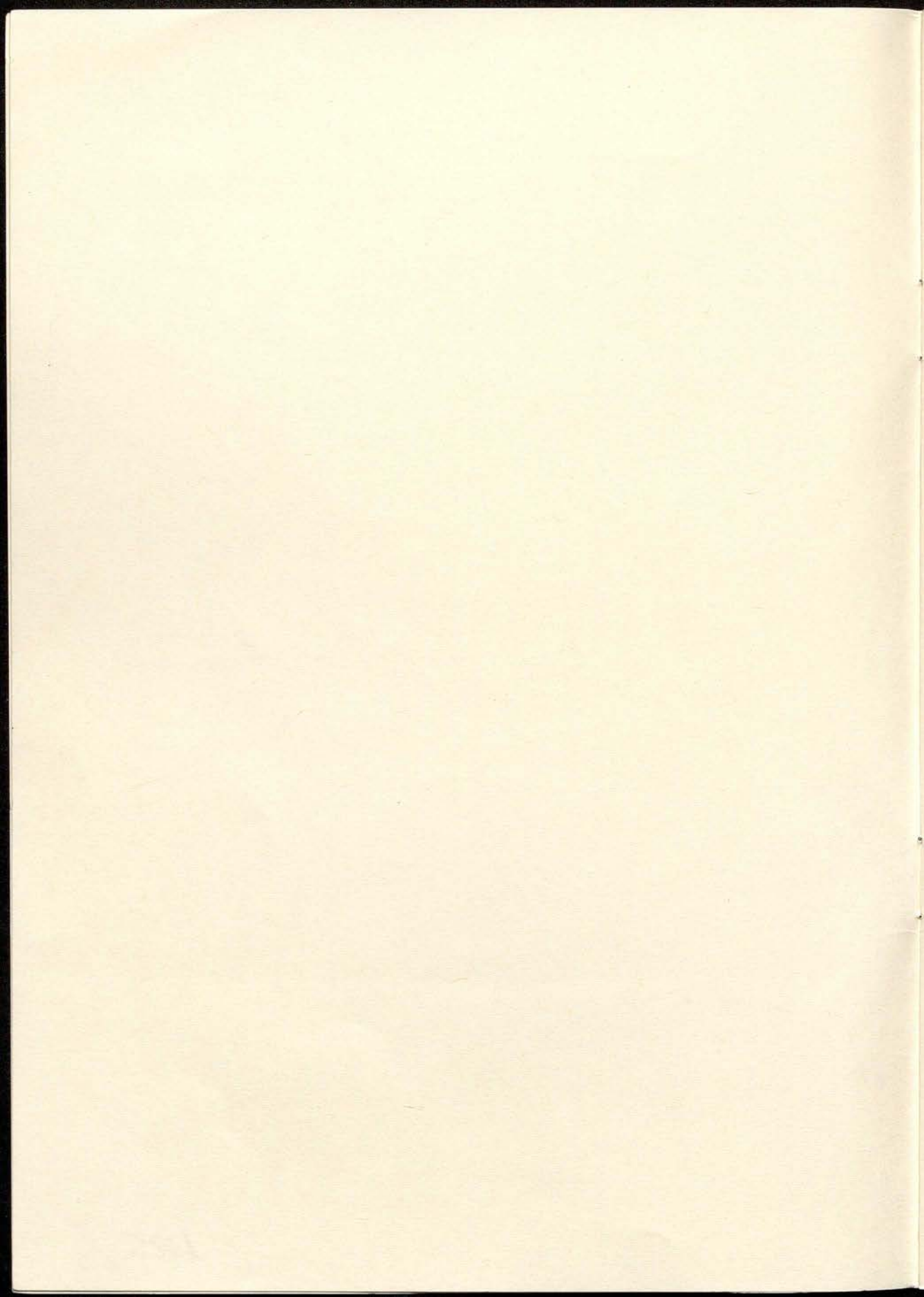
CICLE DE CONFERÈNCIES

6, 7, 13 i 14 de març de 1991

BARCELONA

1991

1025/0

SOCIETAT CATALANA DE SOCIOLOGIA

FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

TÈCNIQUES QUALITATIVES EN CIÈNCIES SOCIALS

CICLE DE CONFERÈNCIES

6, 7, 13 i 14 de març de 1991

BARCELONA

1992

INSTITUT CATALÀ DE BIBLIOGRAFIA. DADES CIP:

Tècniques qualitatives en ciències socials: Cicle de conferències, 6, 7, 13 i
14 de març de 1991

ISBN: 84-7283-205-8

I. Societat Catalana de Sociologia. 1. Ciències socials — Metodologia — Congressos
303 (061.3)

© 1992, Institut d'Estudis Catalans
Editat per la Societat Catalana de Sociologia
(filial de l'Institut d'Estudis Catalans)
Carrer del Carme, 47 - 08001 Barcelona

Primera edició: maig de 1992
Tiratge: 300 exemplars

Compost i imprès a Altés, s.l.
Carrer Caballero, 87 - 08029 Barcelona

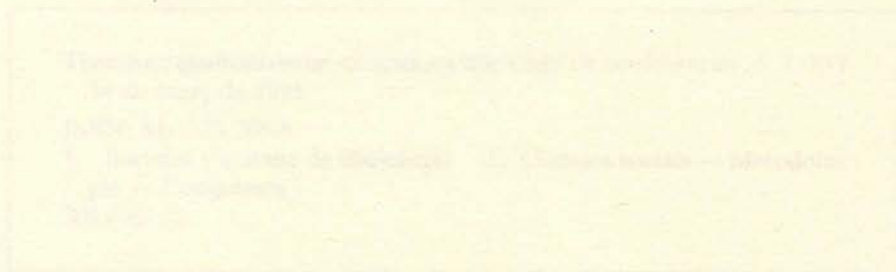
ISBN: 84-7283-205-8
Dipòsit legal: B. 20.644-1992

EL CONDUCTE QUANTITATIU I QUALITATIU UN ELS PROBLEMA

La metodologia de la investigació en ciències socials necessita una bona dosi d'imaginació. Mills aconsellava d'ésser metodòlegs de nosaltres mateixos.

Treballar amb materials biogràfics, relats de vida o discursos dels actors socials no respon només a una moda, sinó a un plantejament innovador i teòricament fecund amb vista a les realitats sociològiques.

Pensem que el contingut d'aquest cicle de conferències pot ésser una eina bàsica l'ús de la qual permet obrir nous camins a la recerca i a la reforma de la mateixa teoria sociològica.

The importance of the investigation in
the field of research is not to be
underestimated. It is a matter of
the highest importance to the
community.

The results of the investigation are
of great importance to the
community. It is a matter of
the highest importance to the
community.

The results of the investigation are
of great importance to the
community. It is a matter of
the highest importance to the
community.

The results of the investigation are
of great importance to the
community. It is a matter of
the highest importance to the
community.

The results of the investigation are
of great importance to the
community. It is a matter of
the highest importance to the
community.

The results of the investigation are
of great importance to the
community. It is a matter of
the highest importance to the
community.

The results of the investigation are
of great importance to the
community. It is a matter of
the highest importance to the
community.

EL CONFLICTE QUANTITATIU/QUALITATIU: UN FALS PROBLEMA

per

JOAN ESTRUCH

(6-III-1991)

Espero que, efectivament, hi hagi ocasió de discutir-ho, perquè, en primer lloc, el tema per ell mateix és un tema polèmic i és un tema que provoca debats i discussions de tant en tant i, en segon lloc, perquè deliberadament miraré de fer un plantejament que no defugi la polèmica, sinó que m'agradaria mirar de fer un plantejament en el qual potser en algun moment fins i tot simplificaré, i aleshores procuraré avisar-ho honestament: que estic exagerant, fent-ne un gra massa o fent-ne caricatura; però després d'avisar-ho introduiré elements polèmics que espero que puguem recollir per a la discussió.

Dic ja d'entrada que, respecte a la formulació de la pregunta tal com ha estat plantejada, de fins a quin punt és un fals problema el conflicte entre el qualitatiu i el quantitatiu, la meua resposta anirà clarament cap a l'afirmació: es tracta d'un fals problema. No hi donaré gaires voltes: tot el que diré anirà convergint cap a la falsedat d'aquest suposat problema entre el quantitatiu i el qualitatiu.

La tercera cosa que volia dir abans de començar és que, com que el tema no és solament ric sinó inesgotable, i tot intent de mirar de sintetitzar-lo en una hora curta és òbviament insuficient i incomplet com a mínim, el que he procurat fer és mirar de triar-ne uns quants aspectes que em semblen particularment significatius. Això pot donar un cert to de fragmentarietat, i no em sap greu que sigui així perquè em sento incapaç de fer un plantejament exhaustiu del problema, i aleshores, com a contrapartida d'aquesta fragmentarietat, sí que m'agradaria d'aconseguir una estructuració acurada i al més coherent possible.

Dividiré l'exposició en quatre apartats: una breu introducció per a situar el marc de la reflexió. Un segon punt en el qual miraria de fer un plantejament del problema amb un to més descriptiu i passant-hi per sobre. Un tercer punt en el qual miraria de centrar-me més en els falsos supòsits que hi ha darrera de moltes investigacions i que són en bona part comuns, tant a les tècniques quantitatives com a les tècniques qualitatives. I això ens portarà a un darrer punt, que, com a conclusió, estarà centrat més directament en aquest dilema, i mirarem d'argumentar el perquè de la falsedat del problema o del dilema.

1. Quin és el marc en el qual cal situar la reflexió? El tema de la crítica de l'ús de les eines de treball emprades en sociologia és un d'aquells temes que els espanyols solen comparar i que els agrada tant de dir del Guadiana:

tant aviat hi és com no hi és, es manifesta com no es manifesta. Si faig aquesta comparació espanyola del Guadiana és perquè diria que s'alternen els períodes en els quals el tema aflora, emergeix a la superfície i esdevé efectivament objecte de debat, amb d'altres períodes, a vegades força llargs, en els quals la problemàtica roman soterrada i molt poc visible i, fins i tot, hi ha una tàcita complicitat interessada, un interès per tal que, del tema, se'n parli com menys millor.

Si jo, que no he treballat especialment amb tècniques d'investigació en ciències socials —no me'n considero un especialista—, goso intervenir és perquè ja fa ara set anys que, juntament amb un company, Salvador Cardús, vam contribuir poc o molt a un d'aquests períodes en els quals el problema aflora i emergeix a la superfície. De la publicació d'un treball que vam fer sobre les enquestes a la joventut de Catalunya, que comportava una crítica relativament i deliberadament ferotge —el que nosaltres anomenàvem aleshores el «quantitisme ingenu» de la immensa majoria de les enquestes d'opinió—, i arran també d'un altre text que vam publicar per aquelles dates, que es titulava «Consideracions sobre la crisi actual de la sociologia», que va aparèixer en el butlletí de la Fundació Jaume Bofill, poc o molt vam contribuir a un d'aquests períodes en els quals la discussió va esdevenir una realitat oberta.

Ja aleshores formulàvem el problema en aquests mateixos termes que s'ha formulat avui —i val a dir que no sóc jo qui va formular la qüestió, sinó que ja havia estat suscitada— plantejant-lo com un dilema fals entre les tècniques qualitatives i les tècniques quantitatives. Això va provocar un cert debat, i va provocar també —sembla important no passar-ho per alt— un cert malestar i potser, també, una certa prudència, un cert pudor en el mal ús de determinades tècniques d'investigació, com a mínim en les seves manifestacions més visibles.

Però, en canvi, tinc la sensació que des de fa un temps les aigües que havien tornat a soterrar-se sense aflorar gaire a la superfície, han anat prenent força, convertint-se en aigües més impetuosos i s'hi ha produït al llarg dels darrers anys un doble fenomen, contradictori en aparença (de contradictori no en té res), i que sintetitzaria (aquí hi ha la primera caricatura, que abans deia, de l'exposició): l'apogeu de tots aquests estudis preelectorals i postelectorals (no solament els coneguts, sinó també els no coneguts que són purament *ad usum delphini*, per a ús privat, relativament confidencials, ja sigui encarregats per partits ja sigui els que realitza l'anomenat Centro de Estudios Sociológicos —CIS—, fill i continuador directe de l'Instituto de la Opinión Pública dels temps gloriosos del règim franquista); no solament s'han continuat fent, sinó que han pres un relleu considerable i amb una forta incidència social. I s'ha produït també una accentuació de la banalització o de la trivialitat més descarada de les anomenades «enquestes d'opinió» a través dels mitjans de comunicació.

Dos exemples: proliferació dels resultats d'enquestes d'opinió a la TV i la ràdio, que, sobretot per la televisió, arrenca d'un programa lúdic i de concurs, en el qual es guanya o es perd i en la fase posterior desapareix la dimensió lúdica i hi ha una creixent tendència a presentar els resultats de l'enquesta amb la fórmula ritual, i es llancen a l'engròs aquelles dades i aquells formatges que no tenen cap mena de significació. En un programa de tele-

visió, això és perfectament acceptable amb la condició de saber amb qui ens juguem les cartes i fins a quin punt allò és una eina de treball o un element més que contribueix a la diversió del públic.

I en el cas de la premsa, on proliferen també darrerament els resultats d'enquestes d'opinió, i no necessàriament lligades a temàtiques electorals, i aleshores aquella dimensió lúdica i d'entreteniment no hi és pas, signifiquen de fet una trivialització de l'enquesta d'opinió pel poc rigor d'ús que se'n fa, per la manera descarada com allò esdevé una pura manipulació de l'opinió pública i és presentat en un context que no té res de lúdic ni d'entreteniment, sinó que és presentat amb «pretensions científiques» (entre cometes). Paral·lelament, és simptomàtic que tota enquesta vagi acompanyada d'aquella fórmula ritual enquadrada de la fitxa tècnica comprensible només pels qui efectivament són tècnics; l'únic que ens demostra efectivament és que aquells resultats no van enlloc, perquè tot allò val només per a la població entrevistada i, si s'ha de subdividir aquella població en diversos grups per sexe, edat, urbà/rural, etc., i cada vegada que subdividim el grup augmenta el marge d'error, aconsegueix per al públic una funció ritual que és de donar una aparença de respectabilitat a unes dades que, en canvi, en mereixen ben poca.

No ho conec amb exhaustivitat; però podríem continuar, per exemple, amb el que ens ve a sobre en el cas del cens, en el qual s'ha substituït el full tradicional per un llibret que té vint-i-quatre pàgines i, pel que he pogut conèixer per mitjà de la premsa, hi ha una pregunta que demana, no els fills que tenen, sinó els fills vius que els han nascut. És la manera púdica i velada per a saber si alguna vegada han avortat o no han avortat. I això en un context en el qual un dels desenvolupaments constitucionals que encara no s'ha fet és el de la protecció del ciutadà davant la informació centralitzada informàticament; el cens, conjuminant amenaces que allò cal contestar-ho, que l'engany o la resposta no verídica pot ésser castigada i no sé què, està introduint preguntes que caldria plantejar-se molt seriosament entorn de la possibilitat que hi hagi preguntes que hom pugui tenir el dret de no contestar.

Recuperant el fil del tema de les aigües soterrades, en aquest context sorgeix fa uns mesos un detonant, que és la publicació de l'estudi d'Antoni Estradé i Montserrat Tresserra que es titula *Catalunya independent?*, que és un llibre que presenta els resultats d'una enquesta amb una llarga introducció metodològica en la qual s'encenen tots els senyals d'alarma possibles sobre els usos correctes i incorrectes entorn de l'elaboració de les dades de les enquestes. La tardor passada torna a provocar una certa situació de debat i de malestar. Els darrers mesos, la discussió entorn d'aquesta qüestió torna a ésser un tema de moda; el Guadiana torna a emergir. La mateixa Fundació Jaume Bofill organitza un debat sobre el llibre, la Facultat de Sociologia de la Universitat Autònoma anuncia un debat per al mes de gener, i som al mes de març i encara no s'ha fet (la meva sospita és que no es farà perquè hi ha interessos molt forts en contra d'un debat obert sobre aquest tipus de temes); fa un mes s'organitzà entre la Fundació Jaume Bofill i la dels Serveis de Cultura Popular un debat sobre les enquestes d'opinió *entre la informació i la manipulació*, i ara en aquests moments inaugurarem aquest cicle que vol contribuir a posar sobre la taula aquest tema i, simultàniament —no resisteixo la temptació de dir-ho—, se n'organitza un altre

de quatre sessions a l'Institut de Ciències Polítiques i Socials sobre *els sondatges d'opinió, possibilitats i límits*, muntatge paral·lel amb diferències significatives: els drets d'inscripció són 100.000 pessetes, les coses que s'hi sentiran seran diferents de les que se sentiran aquí: dubto que hi hagi gent que hi vagi i que estigui disposada a sentir les coses que es diran en un cicle com aquest. Són unes quantes pinzellades que constitueixen el marc global en el qual cal situar-se i reflexionar.

2. Quin seria el plantejament del problema? Fa pocs dies, Bourdieu deia que a la França dels anys seixanta la situació de la sociologia s'havia caracteritzat per la coexistència del que ell anomenava «les *techniciens sans théorie*», uns pràctics, uns practicons o com en vulgueu dir sense teoria, amb uns «*théoriciens sans pratique*», uns teòrics sense cap mena de pràctica. Sobretot, amb aquests jocs de paraules que tant li agraden a Bourdieu, hi veia que el més significatiu no era tant la coexistència d'aquests grups, sinó que aquest dualisme continuava perquè responia a uns interessos socials molt clars. Venia a dir el següent: els teoricitistes necessiten els pràctics sense teoria, els empiristes, perquè la seva existència els permet de preservar l'encanteri del seu discurs; mentre que, al seu torn, els empiristes sense teoria necessiten simultàniament l'existència dels teòrics sense pràctica per a evitar la crítica radical i definitiva que els podria comportar l'existència d'uns teòrics informats per la pràctica.

Per conseqüent, aquesta coexistència pacífica s'explica perquè és funcional per als dos grups. I mentre deia això, jo pensava que era curiós que hi hagués aquí la meitat (de polítiques, no n'hi havia) dels professors de sociologia i que ho escoltéssim amb un somriure als llavis i que ningú es posés vermell en una facultat que ha creat dintre de la sociologia dues especialitats amb dos itineraris que es diuen, respectivament, *itinerari teòric* i *itinerari aplicat*. Estem reproduint a partir de la segona meitat dels anys vuitanta exactament l'esquema que Bourdieu analitza de la França dels anys seixanta. Per què? Perquè continua, efectivament, essent funcional.

Aleshores, plantejar com a alternativa la teoria per un cantó *versus* l'empirisme per l'altre, em sembla que no ens condueix sinó a un carreró sense sortida. Aquest és el primer fals problema que trobarem a la base de l'altre problema entre quantitativisme i qualitativisme. Al darrera d'això hi ha el fals dilema entre la teoria i l'empirisme.

I en el fons perquè no pot haver-hi una sociologia empírica vàlida que recolzi en un marc teòric vàlid de referència, de la mateixa manera que no hi ha sociologia dita «teòrica» que s'aganti si no és en relació amb una observació i anàlisi concretes i empíriques de la realitat.

Fixeu-vos que si mantinguéssim aquesta distinció arbitrària i radical entre teoria per un cantó i empirisme per l'altre, resultaria absolutament incomprensible, per no dir folla, la reflexió que fa Weber al final de la introducció de tot el recull dels seus estudis sobre la sociologia de la religió, *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, quan diu: «Ben lluny de mi una actitud diletant en les sòbries reflexions dels meus estudis, que pretenen ésser estrictament empírics». És a dir, els meus estudis pretenen ésser estrictament empírics.

El problema de la pràctica sociològica dominant a casa nostra no és que sigui empírica, el mal és que sigui una lamentable degradació o una utilitza-

ció abusiva de la denominació, de l'etiqueta de ciència empírica. I la prova seria que, pels representants d'aquesta pràctica, els estudis de Weber —dirien ells—, d'empíric, no en tenen res, sinó que són teoria pura. Aquest és el fals dilema que hauríem d'aprendre a trencar, l'esquizofrènia que hauríem de trencar.

En segon lloc, em voldria aturar molt poc en la crítica al quantitativisme com si fos el responsable exclusiu de tots els mals (Déu n'hi do dels mals dels quals és responsable!). És una crítica que s'ha fet servir més sovint, i és per això que m'agradaria més aviat fer la crítica dels mals usos que es fan, tant del quantitativisme com del qualitativisme. No s'hi val a fer del quantitativisme la clau de tots els mals, perquè quan són emprats correctament, dominats —«maitrissés», com diria Bourdieu—, esdevenen un instrument útil.

Un dels problemes que ha comportat la crítica que s'ha fet del quantitativisme ingenu és que semblava deixar el terreny lliure a l'ús de les tècniques qualitatives d'investigació, com si fossin automàticament una panacea i la solució de tots els problemes. La realitat és que el qualitativisme pot ésser igualment ingenu; una cosa no soluciona immediatament els problemes de l'altra. La veritat és que les bases epistemològiques que hi ha al darrera de les tècniques qualitatives tal com les estem fent servir en molts casos (històries de vida, biografies, entrevistes en profunditat, observació participant...) no són gens clares, fins al punt que et pots preguntar si l'ús de tècniques qualitatives no serà degut a una certa moda que tendeix a mitificar tot allò que pertany a l'àmbit de la vida quotidiana; però l'ús de les tècniques qualitatives no pressuposa que s'hagi fet el que Bourdieu en diu una «construcció de l'objecte», i sense construcció de l'objecte, ni el qualitatiu ni el quantitatiu són superiors l'un a l'altre. Tots dos es presten exactament igual a un ús deficient.

La polèmica quantitativisme/qualitativisme podria acabar essent una cortina de fum per a dissimular unes deficients tècniques quantitatives per un cantó i una abusiva recollida de dades qualitatives per un altre cantó. El problema de fons de la pràctica sociològica corrent a casa nostra no és la tria quantitativisme/qualitativisme, és més aviat l'acceptació o no dels problemes socials com a tals, la conversació prèvia abans de començar a engegar una investigació dels problemes socials com a problemes sociològics. Aquesta és una condició d'una investigació sociològica ben feta. Reprendrem aquest tema al final d'aquesta exposició.

Dos apunts més pel que fa al plantejament de la problemàtica. Pel que fa a l'ús de les tècniques quantitatives, és curiós que un home com Sauvy, que no era precisament un especialista de tècniques qualitatives, digués del quantitativisme que era «l'art de precisar les coses que s'ignoren». El problema del quantitativisme és bàsicament el d'unes tècniques de recerca que, volent basar-ho tot en l'exactitud de la mesura, saben perfectament que la intervenció de l'investigador interfereix en el procés d'obtenció dels resultats, deforma els resultats de l'observació; però al mateix temps sense que siguem capaços de mesurar l'abast d'aquesta interferència o l'abast d'aquesta deformació.

És per això que hem dit tantes vegades que la major part de les respostes a la major part de les preguntes d'un qüestionari d'enquesta responen als models culturals i als estereotips d'una societat o d'un grup, i expressen

menys l'opinió individual que no la ideologia del grup en el qual l'individu ha estat socialitzat. I en això consisteix també el que en altres ocasions he anomenat l'engany, la trampa, la farsa, el frau (aboneu-vos-hi tant com vulgueu) de les enquestes d'opinió.

Sabem, al mateix temps, que el problema no és exclusiu de la sociologia ni de les ciències socials. Aquesta és la mateixa conclusió a la qual arriba un metge libanès, Ben Said, que treballa a França, en un llibre molt bonic que es diu *La lumière médicale*, que es va traduir al castellà (em sembla que el publicà Herder), no sé si amb el mateix títol. Parlant de la seva experiència com a metge, diu: «Realment caldria no haver estat mai malalt ni haver interrogat mai cap pacient per a poder creure ingènuament que, quan un pacient ens contesta una pregunta, ho fa de debò sense cap altra intenció que la d'ésser sincer i precís i sense cap mena de desig d'orientar el diagnòstic».

Això és exactament el mateix que nosaltres diem de les enquestes d'opinió: la pregunta condiciona la resposta. Sabent-ho o no sabent-ho, encara que no ens agradi, inspirem les respostes segons la forma de les preguntes.

3. Quins són els pressupòsits falsos que hi ha al darrera de totes aquestes enquestes? Totes les afirmacions que plantejaré em sembla que són comunes a l'ús de les tècniques quantitatives i qualitatives.

Primer pressupòsit: «tothom té opinió sobre qualsevol cosa». Això és fals. Sobre molts temes, la majoria de la població no té opinió, no se n'ha fet problema, no s'ho ha plantejat. Per consegüent, la primera sorpresa que hauríem de tenir a l'hora de contemplar resultats d'aquesta mena és veure que els percentatges de no-resposta són increïblement baixos. Si els percentatges de no-resposta fossin més alts, seria un índex de major fiabilitat de les respostes que han contestat; però quan tothom respon vol dir que no sabem què ens estan col·locant com a resposta. El clixé cultural vigent, allò que els sembla que els permetrà quedar bé, allò que els sembla que l'entrevistador està desitjant sentir, allò que els permetrà treure's l'entrevistador de sobre més ràpidament (hi tenen tot el dret, a treure-se'ns de sobre ràpidament)... En qualsevol cas, pressuposar que la població té opinió sobre tots els temes sembla un error colossal, gravíssim.

Segon pressupòsit: «les respostes a un qüestionari són independents de la manera com ha estat formulada la pregunta». Tots els qui hem elaborat alguna vegada un qüestionari —d'enquesta, de qüestionari escrit, d'entrevista en profunditat— sabem que la pregunta concreta condiciona les respostes.

Tercer pressupòsit: «es pot prescindir d'aquells que no contesten determinades preguntes o que no responen». Això és fals, perquè el fet de no contestar una determinada pregunta ja és una resposta. I sovint molt significativa. I no fem mai l'esforç d'analitzar quines són les característiques dels grups que no contesten. En comptes d'això, ens els traiem de sobre, els excloem i els inscrivim en la categoria dels «no contesta». I sovint s'hi fan trampes (no m'ho invento) quan a l'hora de creuar determinades variables, recuperem els «no consta» i els distribuïm equitativament en les diferents categories com si haguessin contestat proporcionalment aquella pregunta de la mateixa manera que ho ha fet la resta de la població que ha contestat. El que caldria fer és esbrinar la no-resposta de determinats tipus de població a determinades preguntes. Per què les dones tenen el costum de deixar de contestar preguntes d'un determinat tipus de contingut? Per què la gent de

classe obrera no en contesta unes altres? Com és que determinades preguntes són interpretades per una població concreta com a preguntes llegides en termes de comportament o en termes d'estratègia, mentre que d'altres les interpreten com a preguntes de contingut moral? Les respostes, tant dels que ho han fet com dels que no tenen res a veure, obeeixen al fet d'entendre la pregunta amb categories diferents.

Quart pressupòsit: «les respostes d'un mateix individu al llarg del qüestionari tenen una coherència que cal que l'investigador descobreixi». És fals. I tots nosaltres ho sabem de cadascú, que les nostres opinions o actituds no són necessàriament coherents. En canvi, quan estem fent una investigació, exigim de l'enquestat una afinada coherència en totes les seves respostes. Per què? Perquè altrament no podem arribar al somni, a l'orgasme de tot investigador, que és la construcció aquella del retrat robot al final: característiques segons l'edat, l'estat civil i no sé què més. Suposa l'exigència de la coherència de totes les respostes de l'entrevistat. Aquesta és la de l'enquestador, no de l'enquestat: el fem encaixar en un model que hem construït nosaltres. Adés pot respondre per quedar bé, adés serà només per sortir del pas, com deia abans. I la tendència nostra és pressuposar que les respostes són totes verídiques i que és l'opinió o l'actitud de l'entrevistat.

Darrer pressupòsit: «les interpretacions que nosaltres fem són allò mateix que ha dit l'enquestat». En aquest cas, la nostra voluntat o necessitat de sumar respostes per tal d'obtenir percentatges, d'establir comparacions, fins i tot la nostra necessitat de codificar i de precodificar les respostes, fan que, per un cantó, a l'hora d'interpretar els fem dir menys d'allò que ens han dit; tot exercici de codificació o precodificació és normalment una reducció de les respostes, i en les nostres interpretacions fem dir menys coses de les que realment ha dit; és l'única manera de poder construir unes categories que siguin comunes a molts d'ells. Simultàniament, i per l'altre extrem, hi ha un cert tipus d'interpretació de les respostes que els fa dir més d'allò que diuen estrictament, o perquè la nostra lògica no és la mateixa de l'enquestat, o perquè volem relacionar respostes difícilment relacionables, o perquè la interpretació va molt més enllà del que diuen estrictament les dades.

Tots aquests pressupòsits són comuns a les tècniques qualitatives i quantitatives. Estem en un fals dilema: el problema és com fer un ús correcte de l'una o de l'altra, i el problema és saber en quins casos i amb quins objectius haig de triar una metodologia quantativa o qualitativa. I m'hi haig de saber adaptar. El drama és que sovint el que fem és que la investigació s'adapti a la lògica i al mètode que hem decidit emprar, quan hauria d'ésser a l'inrevés. És allò de Mills: «La metodologia en ciències socials necessita d'una bona dosi d'imaginació sociològica. Cal ésser metodòlegs de nosaltres mateixos». «No us convertiu en esclaus de la metodologia», deia Mills. No s'ha fet el sociòleg per a la metodologia, sinó que la metodologia s'ha fet per al sociòleg; un instrument al nostre servei que hem de saber dominar. Quan ens deixem dominar per la metodologia, estem perduts, hem begut oli.

4. El dilema quantitatiu/qualitatiu és un fals dilema perquè els problemes de fons que han anat emergint són comuns a les tècniques qualitatives i quantitatives.

D'aquests problemes, en voldria subratllar tres d'una manera especial.

Sé que en la tria sóc fragmentari i no els dic tots, i probablement me'n salto que són prou importants.

a) Penso que comença a ésser urgent (és possible que la urgència sigui meva i que estigui projectant el que jo sento com una necessitat) de fer un estudi d'un caràcter històric: d'on vénen les enquestes?, quins són els orígens que han donat lloc avui al que anomenem *enquestes*? Això posaria en relleu que les enquestes han d'ésser considerades primeríssimament com a tècniques de control abans que res. Una anàlisi històrica ho posaria clarament de manifest. (Cita un llibre de Claval, *Els mites fundadors de les ciències socials*, i diu més o menys el següent: «Les tècniques d'organització administrativa van recolzar inicialment sobre una barreja de quadriculació del territori i de comptabilitat. Com que no feia falta vigilar permanentment tota la població, no calia que la divisió de l'espai fos tan meticulosa com en el cas de l'escola, del taller, de la presó, que el control fos tan meticulós; però sí que convé que tothom tingui assignada una unitat administrativa, i així neixen les circumscripcions, en el si de les quals els funcionaris han de poder neutralitzar els qui amenacen l'ordre. Les primeres que aconseguïen sistematitzar l'organització administrativa de l'espai són les esglésies, tant de la Reforma com de la Contrareforma»). Com deia, sempre que anem a parar a anàlisis de caràcter històric ens trobem que allò que fem anar sense que en siguem conscients és fill o herència de l'Església de segles endarrera. (Diu ell: «També aquestes tècniques són sistematitzades per primera vegada per les esglésies. Ja des de l'època carolíngia, la divisió en parròquies havia proporcionat una base eficaç per a l'enquadrament religiós de la població; però l'eficàcia d'aquest enquadrament es veia entorpida per la negligència i la descara en l'elaboració de la informació. Per això en el moment de la Reforma i dels enfrontaments entre les esglésies, es va considerar necessari replantejar aquesta organització de la societat. Tant és que es tracti de catòlics com de protestants, i la idea és clara i senzilla a més no poder: l'organització religiosa s'ha de basar en un control exclusiu de l'espai, i d'aquí en sortirà la fórmula aquella del *cijus regio, eius religio*, a partir de la qual s'efectua la divisió d'Alemanya i d'altres països on hi ha baralles confessionals i, dins el marc de les regions que dominen, les esglésies descobreixen nous mitjans per a reforçar el control; tant en el cas de l'Església reformada com en el cas de l'Església postridentina, l'empadronament de les ànimes esdevé de suprema importància»). És l'origen històric dels empadronaments i dels censos, els registres parroquials en els quals es pot resseguir tota la seva vida des del baptisme fins a la mort. («Gràcies als registres parroquials, l'autoritat religiosa pot assignar a cadascú un lloc en la comunitat global. Els estats no tarden a adonar-se del partit que poden treure d'aquests mètodes ideats per les esglésies. I aquí tenim el pas significatiu en l'evolució. En un primer moment, i abans d'imaginar un sistema paral·lel d'empadronament, es limiten a fer servir els registres que porten les parròquies. I per a conèixer bé la població s'adonen que amb els llibres no n'hi ha prou, i cal completar la comptabilitat dels moviments naturals amb uns balanços periòdics. Els recomptes de llars serviran per a indicar als governants quantes són les famílies que han de pagar impostos»).

Totes aquestes tècniques neixen originàriament com a tècnica o control de la població per a saber on són, per a saber quants són, per a saber qui ha

d'ésser reclutat o mobilitzat en cas de conflicte... I l'element complementari dels censos són els primers cadastres: el mesurament de les propietats i el cadastre, a partir del qual es pot calcular la quantia dels impostos que han de pagar els propietaris. I un detall curiosíssim i divertidíssim: els primers individus que a Anglaterra comencen a fer cadastres a començament del segle XVII, els agrimensors, en anglès en diuen «surveyors», «surveys». Divertit: el *survey* és inicialment aquesta anàlisi, aquesta quadriculació del territori i dels que hi habiten per tal de tenir la població controlada. Aquesta és només una pista per on sembla que hauria d'anar la reflexió; però en aquest sentit, les enquestes són fonamentalment, avui també, unes tècniques de control de la població. I això ho hauríem de tenir molt clar; altrament, se'ns escapen dimensions fonamentals de la finalitat per a la qual serveixen les enquestes.

b) Malgrat haver-nos allunyat del positivisme comtià més pur i dur, sovint i gairebé inconscientment continuem compartint un d'aquests prejudicis purs de la primera època, segons el qual, estant atents a la realitat i escoltant-la, coneixem. Quan, en canvi, sembla que avui hauríem de dir sense vacil·lacions que, al coneixement, no s'hi arriba a través de la mesura i tampoc a través d'aquesta escolta de la realitat. Això és un prejudici positivista, perquè ho fem com si n'hi hagués prou de mirar els fets per tal de conèixer la realitat. Implícitament estem pressuposant que els fets o la realitat parlen tots sols. El que cal fer precisament és saber-los observar, els fets. Els fets no canten tots sols, només parlen quan els interroguem. La realitat només parla quan la interroguem, amb dues conseqüències bàsiques: la primera, els tipus de resposta de la realitat depenen dels tipus d'interrogant que li plantejem; però mai no se'ns revela la realitat en tota la seva integritat, la seva puresa, sinó que se'ns manifesta en funció de la interrogació que li plantejem. Dit d'una altra manera: tot coneixement ho és des d'un determinat punt de vista, i el nostre també: el nostre coneixement és parcial, des d'una determinada perspectiva, i és funció dels interrogants que nosaltres plantejem a la realitat.

La segona conseqüència és que, quan nosaltres deixem que els fets cantin, parlin per ells sols sense interrogar-los, el que val a dir és que deixem que els fets contestin interrogants que han estat plantejats per d'altres. Deixem que els altres preguntin en lloc nostre.

c) Quan deia: «cal transformar els problemes socials en problemes sociològics»; quan en la nostra investigació deixem que els fets parlin per ells mateixos, quan no intentem posar nosaltres el domini de la nostra interrogació dels fets, estem deixant que les respostes siguin formulades a uns interrogants que ha formulat un altre. I aquest altre, el qui ha formulat els interrogants, és el qui paga la investigació.

Tota investigació hauria de passar, com a pas previ i indispensable abans d'ésser duta a terme, per una transformació de la problemàtica, tal com la planteja el qui paga, que serà sempre una problemàtica definida en termes de problema social, a una problemàtica que sigui sociològicament pertinent. Això és el que Bourdieu anomena «la construcció de l'objecte», i no hi ha gran cosa més darrera de la teoria de Bourdieu sobre la construcció de l'objecte. Això és el que Berger diu: convertir els problemes socials en problemes sociològics. (Berger diu, amb exemples elementalíssims: «el problema

social és el divorci; però el problema sociològic és el matrimoni». Això vol dir que sóc incapaç de dir res pertinent sobre el divorci si prèviament no he fet la transformació de la problemàtica i no m'he preguntat què carai vol dir això del matrimoni. Si no entenc per què en una societat funciona aquest tipus de regulació de la sexualitat i la procreació en forma de matrimoni i en quins models socials i culturals concrets funciona aquesta institució del matrimoni, no podré dir res de sociològicament pertinent sobre el divorci. El problema social de la delinqüència, diu Berger, fa que el problema sociològic sigui l'existència de la llei. Allò que m'haig de saber contestar com a sociòleg és el perquè i el com de la necessitat d'una determinada legislació que regula comportaments i els classifica com a legítims i no legítims i en tolerats i castigats en una societat determinada. I només quan seré capaç de donar resposta a aquesta pregunta sociològica fonamental, començaré a entendre els fenòmens de la delinqüència.)

Això, que seria demostrable en qualsevol tema d'investigació, sembla que és el problema bàsic, previ, indispensable que s'ha de resoldre en tota investigació que tingui pretensions sociològiques, i es tracta d'un problema que és estrictament comú al qualitatiu i al quantitatiu. Si sabem resoldre aquests problemes previs, el problema dels pressupòsits implícits, de saber qui és que formula l'interrogant i com el formula, la transformació del problema social en problema sociològic; si sabem resoldre això, aleshores, efectivament, les tècniques esdevindran allò que han d'ésser: eines, instruments de treball, auxiliars al nostre treball, i no una mena de divinitats davant les quals ens hem d'agenollar, que se'ns imposen, que ens imposen respecte, que ens fan por i, en definitiva, a les quals supeditem tot el contingut de la investigació.

LA COMPLEMENTARIETAT QUANTITATIVA I QUALITATIVA: UN CAS D'ANÀLISI DEL MEDI POPULAR A SUÏSSA

per

CARLOS LOZARES

(7-III-1991)

La idea és presentar-vos un tipus d'aproximació per veure fins a quin punt amb determinades tècniques esgotem totes les possibilitats o algunes de les possibilitats quantitatives, i com a partir d'un cert moment és possible que les nostres necessitats d'investigació i la nostra construcció de l'objecte exigeixin que d'aquesta realitat, potser esquarterada i tornada a compondre, tingui la necessitat de donar-li vida social.

Tota l'exposició d'avui serà presentar-vos una investigació que va comportar molt temps i que va constar de dues parts: una de més quantitativa i una altra de més qualitativa, com a model general d'articulació.

Ha estat feta sobre una gran població (tota la Suïssa francesa). Va durar dos o tres anys, des del començament fins que es van fer les interpretacions; és el que sol durar aquesta mena de treballs.

Haig de dir dues coses abans de començar. Jo vinc de les ciències dures i, per tant, no sóc sospitos de negligència pel que fa al quantitatiu. I haig de dir també que ensenyo a l'Autònoma anàlisi de dades, la qual cosa vol dir que la meva necessitat del qualitatiu m'ha vingut de la meva necessitat de recerca i de veure fins a quin punt hi ha coses que s'esgoten en si mateixes.

La segona qüestió és que el model que presento potser va una mica en contra d'algunes formes d'aplicar el quantitatiu. És a dir, fem una exploració, inserim-nos en el medi per veure què passa; el meu és aplicar en una primera fase el quantitatiu per fer un salt al qualitatiu.

He de dir primer a quines necessitats responia la recerca que us presento. L'equip en el qual treballava va ésser cridat per a fer una anàlisi en tota la Suïssa francesa. L'enquesta era una d'aquelles normals d'estructura social, i vam fer tot el procés que ja coneixeu. Potser el que era diferent era que els nostres clients formaven part d'un moviment social (partits d'esquerra, sindicats, etc.). El procés de l'enquesta fou el corrent, si exceptuem que la construcció de l'objecte fou feta en una interacció constant amb els clients, investigació-acció constant fins que va sortir el producte: l'enquesta. Els enquestadors foren del moviment formats per nosaltres mateixos i la interpretació també fou feta amb ells mateixos.

Aquest moviment social permetia saber que hi havia un moviment popular a Suïssa (sobre el qual hi havia una absoluta manca de dades socials;

se sabia la quantitat de persones i animals que passaven la frontera i no la seva realitat social) de famílies, i les preguntes anaven dirigides només a la població assalariada. Es tractava de veure si determinades preguntes que es suposava que anaven dirigides al medi popular es complien o no. Es tracta, doncs d'una enquesta diferent d'aquelles en les quals la relació amb el client només es fa quan et paguen o quan et controlen els resultats. La població era de 1.833 famílies de tota la Suïssa francesa.

D'això, nosaltres en vam fer les anàlisis clàssiques: defineixes unes variables d'identitat i les vas creuant i vas definint una estructura determinada, a part d'alguna altra cosa que et pot interessar. A part del que us he dit del començament i de la discussió, les formes eren veritablement clàssiques. Vam treballar en interacció amb el moviment social: ells volien donar un caire científic al que deien i nosaltres actuàvem amb la pruija d'elaborar el nostre objecte d'estudi.

Els resultats ens van deixar un determinat grau d'insatisfacció (com passa sempre en aquesta mena de treballs; també ens passa en l'enquesta metropolitana en la qual treballa), com, si després d'haver esquarterat les coses, se'ns escapés realment el que preteníem.

Vam veure que emergia una realitat discriminada, una realitat que podríem anomenar *popular*, que la podíem identificar amb una quantitat de variables; però ens mancava l'ànima: com caracteritzar aquestes uniformitats estadístiques que sorgien? Fins a quin punt es podien relligar a la societat global? I, entroncant amb una de les seves preocupacions, fins a quin punt les nostres uniformitats es podien definir com un medi popular? L'enquesta no ens en donava la garantia suficient.

I aleshores és el que ens va impulsar a elaborar el que en dèiem nosaltres «models de sentit»: objectes construïts darrera dels quals nosaltres preteníem establir un discurs sobre el medi popular. I vam veure la necessitat d'estendre aquest discurs a altres medis que no eren el medi popular. No es tractava només de veure fins a quin punt una determinada uniformitat o homogeneïtat estadística compleix o no compleix el que nosaltres entenem per medi popular. En construir altres models, dels quals parlarem després, la nostra possibilitat era més rica.

Les fases són les següents: una enquesta representativa sobre els models de vida que construïu tipus a l'interior d'una sèrie d'indicadors socials (ens en van sortir sis); l'elaboració de models de sentit on hi ha el quid de la interferència entre el quantitatiu i el qualitatiu; després, fer una entrevista semidirigida; després, l'anàlisi d'aquestes entrevistes, i finalment, ve el problema d'atribució: quin model de sentit apliquem a quin tipus d'homogeneïtat estadística?

Metodològicament, pensàvem ésser innovadors: dos tipus de tècniques quantitatives (anàlisi de dimensions i de *cluster*) per a fer els tipus uniformes únicament per mitjà de l'enquesta, i aleshores vam aplicar la convergència entre dimensionament i aglomeració.

Aquesta primera part tenia l'efecte de concentració i de reducció de la informació al màxim: si teníem 400 variables per 1.000 individus, havíem de dimensionar aquesta realitat i conglomerar-la de tal manera que cadascun dels tipus aconseguits es poguessin descriure. Tot això en funció de les variables utilitzades, que eren les característiques d'aquest tipus, i podíem

saber, també, en funció dels eixos de l'enquesta, on es situaven. Això no es fa normalment, sinó que hom es queda en l'anàlisi de taules creuades.

Això pel cantó quantitatiu; però pel cantó temàtic ens va permetre construir un model (normalment no es parteix d'un model teoritzat), una graella d'anàlisi que ens permetés saber per mitjà de l'entrevista on podíem situar cadascuna de les famílies. L'exercici teòric i l'exercici d'anàlisi per a construir un model i per a tenir després les unitats de categorització (com vaig situant després la gent en funció de les entrevistes?) és un exercici difícil i llarg. Construir aquest model de contingut qualitatiu era un joc d'anàlisi, de lectura, de reflexió, etc. Personalment ho considero essencial; altrament, estàs fent treball exploratori. L'exigència de construcció d'un model qualitatiu requereix un esforç tan gran o més que quan construeixes un model quantitatiu; altrament, després no saps què fer amb el que has recollit.

Com pots fer la interacció entre ambdues realitats? Aquí tens una enquesta (mai no has de passar a l'anàlisi multivariant, sense haver esgotat la bivariant, de la mateixa manera que no has de passar a la bivariant sense haver esgotat bé l'anàlisi de variable única) que has de dominar bé i les dades de la qual has d'encreuar molt. Aquesta és la part que, a partir d'una matriu, vam construir: la tipologia d'individus i de famílies. En total, sis.

A partir d'aquí, dels tipus, nosaltres n'extraïem individus que estan en la situació més central de cadascun dels tipus, com si fossin els centres de masses que acullen les característiques més pròpies d'aquest grup. Aquestes seran les persones sobre les quals nosaltres farem després les entrevistes. Tot l'aspecte contextual que sempre cal tenir en compte quan fas una anàlisi de tipus qualitatiu, ho coneixíem amb detall per mitjà de la gran quantitat de variables de què disposàvem. I la nostra hipòtesi era que aquestes homogeneïtats poden ésser aptes per a produir discursos homogenis sobre el que ells entenen de la seva inclusió en la societat global, que ho era mitjançant els models que havíem construït.

Aquesta és una realitat absolutament quantitativa. Quan hom treballa amb el qualitatiu, es té la cura de no treballar per mostreig i d'agafar poblacions que són bastant uniformes perquè les seves realitats i les seves condicions no ens produiran discursos molt diferents. Quasi tots els discursos qualitatius són de poblacions reduïdes (mestresses de casa, la compra de tal cosa, la presó); és suficientment uniforme per a pensar que no ens provinquin discursos diferenciats.

En canvi, l'originalitat que això podia tenir consistia en com podríem aplicar el qualitatiu a una gran població. Des del punt de vista tècnic, no hi ha persona que aguantí més de trenta entrevistes, si les vols fer de debò. És difícil, laboriós; no et pots plantejar de fer mil entrevistes. És absurd i innecessari.

Tot el problema de la representació en treball qualitatiu el vam resoldre no solament des del punt de vista tècnic, sinó donant contextualització a aquesta gent com a més representatius del grup. I la cosa va ésser viable i vàlida perquè els discursos transmesos per cadascuna de les famílies i cadascun dels personatges eren relativament homogenis. Per a nosaltres, aquests tipus van deixar d'ésser conglomerats de persones; eren formes de categoritzar, i els individus eren mostres reals amb les seves uniformitats estadístiques.

D'altra banda, hi havia el que he anomenat *la construcció dels models*

(medi popular, classe obrera clàssica, societat en dispersió amb manca de cohesió social entre corporativisme i individualisme, com a característiques de la societat actual i la societat alternativa). Aquesta construcció seria a base de discurs i no d'indicadors socials.

A partir de la bibliografia vam veure el que era característic de cadascun d'aquests models de sentit o maneres d'existència. El problema fou trobar una graella que ens servís per als quatre; una forma única que, variant-la, ens permetés fer l'atribució entre tipus i model. Treball laboriós, complicat i difícil. Aquests temes únics per mitjà dels quals volem analitzar aquests models de sentit, però que al mateix temps, amb variacions, pretenem que ens situïn en un model o en un altre, són complicats.

Agafar, per exemple, la classe obrera (per a la definició de la qual els indicadors no ens serveixen perquè tots sabem que la classe obrera inscriu els individus en un àmbit social més ampli; hi ha un discurs sobre la seva pròpia existència) era relativament fàcil, perquè ha estat molt treballada. Es tractava de tenir una graella d'anàlisi que ens permetés posteriorment comparar-la amb les altres. I així vam anar trobant els altres models de sentit amb la mateixa graella, amb sentits diferents i que donés entitat a cadascun d'aquests continguts.

El medi popular, per exemple, el vam elaborar a través del contacte, l'observació i la participació en les reunions del moviment popular per al qual treballàvem. Una mena d'«observació participant» (entre cometes) que va permetre donar contingut a la graella que havíem fet per a la classe obrera per veure si podíem trobar uns continguts específics. I el mateix per als altres, sobretot a partir de lectures.

Heus aquí dues realitats. Una que la pot fer o no el sociòleg, i que implica una distància de quantitativisme. L'altra, específica del sociòleg: els models de sentit que nosaltres anàvem a aplicar a la segona part: veure com les dades fredes de la primera part s'inscrivien o no en la societat global.

Construir la graella era l'única manera de poder analitzar les entrevistes. Si no l'haguéssim construït, de cada frase o paràgraf que deia la gent, no tindria possibilitat de fer cap tipus d'anàlisi fora que en la lectura successiva hagués construït jo mateix una graella d'anàlisi, una forma d'anàlisi, el que se'n diu *les unitats d'una categorització* (que ens permet establir en còdexs els discursos de la gent; són formes articulades de contingut, que és precisament el que distingeix el qualitatiu del quantitatiu).

El nostre món de sociòlegs, d'alguna manera estava aquí; el món dels sentits i dels significants i el món dels significats. Aquest model és que l'única realitat existent és aquí, l'única sociologia possible és aquí. No hi ha sociologia en la realitat ni en el cap dels sociòlegs; l'única sociologia possible és la intervenció del sociòleg. Quan fem sociologia el que analitzem és la pròpia intervenció. I és perquè d'alguna manera l'estructura d'aquesta realitat quantitativa l'hem de compaginar amb aquesta altra estructura de la realitat qualitativa, i aquesta interacció és l'essència de la recollida de dades quantitatives i de l'anàlisi de les dades qualitatives. Situàvem el sociòleg a l'eix bàsic del que és l'anàlisi sociològica; és a dir, l'analista només és un «recollidor de dades», i és el punt d'interacció entre un model recollit per aquí (el qualitatiu) des del punt de vista d'intervenció social i una realitat donada amb indicadors observables. No hi ha sociologia possible si no es

dóna aquesta forma d'interacció. Ni la construcció de models precisos, ni la pura intervenció empirista constitueixen la feina del sociòleg. El que analitzàvem era el producte d'una intervenció.

Sabeu que allò que l'entrevista té de particular sobre l'enquesta (que vol estudiar fets en situacions quasi experimentals; no li dones res a canvi, aïlles la gent de la situació) és que analitzes el producte de la intervenció del sociòleg: volem fer amb la realitat un intercanvi d'igual a igual, i el producte d'aquesta interacció és el fet que volem analitzar. Malgrat que és el que estic fent, la quantificació és incompleta, i la qualificació també ho és; només seré sociòleg quan tingui possibilitat de fer aquesta intervenció. Aquesta intervenció pot ésser forta (investigació/acció) i nosaltres la identificàvem com a semiforta. Detallaré una mica més cada una de les seves parts per facilitar el nivell de comprensió.

Sobre la construcció de tipologies de la primera part. Treballàvem amb una enquesta clàssica diferent en la forma de realització. L'enquesta tenia 630 variables. 1.033 famílies afegides a una matriu de 1.853 i un conjunt de 410 variables sobreafegides.

Com dones cos a aquesta realitat? El procediment va ésser doble. L'anàlisi prèvia ja ens va permetre la reducció de les variables en una quantitat bastant inferior. Fet això, hi ha programes que et permeten treballar aquestes variables conjuntament, fent-ne un cos bastant ampli. I això ho vam fer tema per tema (el tema de l'habitatge, de treball/ocupació, d'ingressos, de consum, etc., i vam anar trobant en aquest àmbits el conjunt de variables que eren més significatives d'aquesta realitat. No és complicat perquè hi ha tècniques que t'ho permeten. Vam anar descobrint les variables que podien tenir més densitat explicativa o identificativa d'aquell camp determinat. I l'anàlisi multivariant permetia trobar les variables que més explicaven la totalitat. Això anava permetent la simplificació de les variables perquè n'hi havia que ja eren correlatives.

De la matriu més reduïda, n'extraïem un tipus d'anàlisi a la totalitat que ens interessava. Hom pot deduir quins són els eixos més explicatius, i es pot saber, segons els eixos que es tinguin en compte, la dimensió de la variança. Una dimensió és clara: categoria socio-econòmica i ingressos és un dels eixos que prenia una gran dimensió explicativa del conjunt. Hi havia un altre eix molt menys explicatiu: els cantons suïssos segons la seva urbanització. I el tercer eix: tenia en compte el nombre de membres a la família i la tipologia de família.

Un altre tipus d'anàlisi era el joc dels individus que més sembla que ens donen els tipus que surten del conjunt. Hi ha tècniques que permeten decidir els grups en tant que es singularitzen d'un altre grup. No solament és un treball estadístic, sinó també sociològic, perquè has de veure el que hi ha dintre. Els grups que ens sortien eren bàsicament els discriminats, un conjunt de persones amb característiques constitutives del medi emigrant del sud; el medi rural d'assalariats que alternen el treball agrícola amb la fàbrica o els serveis; el medi dels vells (que arribaven a l'edat de la jubilació; no hi havia jubilats perquè l'enquesta es centrava en els que tenien una feina); els rics amb salaris elevats, i una barreja d'empleats i de professions noves més aviat urbanes, etc.

Aquestes quatre realitats, ja les teníem a través de la descripció amb els

eixos bàsics i, també, amb les variables. Trobar la paraula màgica és clau: dóna contingut i bateja una mica la vida, encara que sigui estadística. Aquests eren els tipus contextuals quant a situació d'estructura que ens permetien després no solament extreure els subjectes que havíem d'entrevistar, sinó tenir-los en compte com a elements contextuals per a l'anàlisi de les entrevistes.

El sentit que això tenia era poder estendre a una població més àmplia anàlisis de tipus qualitatiu, primer; i segon, poder contextualitzar el que nosaltres podíem veure a través de les entrevistes d'una manera més quantitativa i amb més indicadors socials. També, i tercerament, resoldre el problema mostral que hom té sempre a l'hora de fer una anàlisi qualitativa, fora que no agafi uniformitats que no els discriminin i que no es tradueixen en discursos no uniformitzats.

Això ja hauria pogut permetre deixar aquí l'anàlisi.

Però les nostres exigències no ens deixaven satisfets. De quina manera s'inserien en la societat global? No són homogeneïtats de semblança estadística? Fins a quin punt són veritables actors socials? Fins a quin punt aquestes realitats estadístiques s'inserien en el seu futur? Volíem passar dels agents intercanviables mostrals a l'actor social.

La segona part és el que anomenàvem «els models de sentit». La nostra temptació inicial era donar una definició del medi popular. Fins a quin punt era assumit per algunes de les persones que anàvem a entrevistar?

Es tractava d'aconseguir una graella d'anàlisi que ens permetés, d'entrada, categoritzar les diverses unitats de registre que nosaltres anàvem a descobrir en les entrevistes. Era essencial, perquè no volíem fer una anàlisi exploratòria. Amb les tipologies de què he parlat, hi havia més possibilitats o probabilitats que determinats tipus estiguessin més pròxims al que nosaltres anomenàvem *medi popular*.

Com donar contingut a això? Hi ha un moviment social a Suïssa que es defineix a si mateix com a medi popular; per què anar a buscar-ho en la bibliografia? Vam llegir molt; però de la pròpia experiència amb ells, anàvem descobrint el contingut del medi popular. Vam revisar els seus documents, assistència a congressos, anàlisi de reunions, el mateix contacte amb ells...

Quan vam tenir un cert contingut, ens vam plantejar de trobar situacions alternatives a aquesta. Com que el model de medi popular no és estrictament el de classe obrera, vam pensar que aquest podia ésser un altre model. I això ens va permetre de treballar més la graella d'anàlisi. I vam veure que la classe obrera depèn del tipus de societat i de les circumstàncies històriques. Fins a quin punt el medi popular (que després va entrar en crisi i va desaparèixer) era un medi distint al de la classe obrera? I també hi havia el plantejament de si encara es podia parlar de classe obrera a Suïssa.

I és per això que vam buscar altres models de sentit que anessin més enllà. Un el vam anomenar «societat en eclosió», «societat en desagregació» com a característica bàsica el corporativisme i l'individualisme, i un altre el vam veure com el naixement de medis alternatius i de joventut que intenta viure d'altres maneres. Quatre discursos possibles de modes d'inserció dels grups en la societat global. Discursos de contingut que no podien tenir traducció en variables o indicadors.

Vam descobrir que havíem de desagregar dos elements. Un de més manifest i un altre de més latent. S'havien de trobar temes més denotatius, més directes, més clars per veure si pertanyien a un determinat model de sentit i, al mateix temps, temes més latents que ens semblava que podien descriure (més que determinar) propietats i identitats socials més pròpies d'uns que dels altres. Vam arribar a la formulació de tres temes fonamentals, en tant que permetien caracteritzar més uns grups que els altres.

1. Com classifica cada grup la categorització de la societat? Quina és l'estructura dels grups que ell veu com a diferenciats? Com estableix les diferències a nivell del que és quotidià? i els graus de satisfacció o d'insatisfacció de la pertinença al propi grup.

En la identitat social volíem que les persones identifiquessin les diferències en la societat suïssa i quina estructura tenien aquestes diferències. I com es situaven elles en aquest interior?

Això ens permetia discriminar un discurs que es trobava més pròxim a una classe obrera, més pròxim a una classe popular... Això permetia analitzar amb més capacitat les pròpies entrevistes.

2. La segona línia temàtica era la idea de canvi social. Fins a quin punt és possible? Fins a quin punt hi ha condicions? Fins a quin punt hi ha obstacles al canvi? Ens semblava que era un element molt discriminant per a trobar-se en un o altre model.

3. I el tercer gran tema era el d'actor social. Fins a quin punt s'inscrivien en un futur històric? Fins a quin punt se sentien actors d'alguna cosa? Fins a quin punt les institucions socials són veritablement uns actors històrics?

Com a element de complement, recomano a tots els que treballau així fer una descripció breu, molt comprensible i fàcil de cadascun dels models de sentit. Aquest va ésser un esforç enorme aconseguir-ho i ens va portar a moltes discussions: transmetre en un llenguatge popular, vulgar, del carrer, el que és per nosaltres això del medi popular, la classe obrera, etc. I això ho donàvem al final (no al començament, que hauria marcat massa) per veure fins a quin punt s'identificaven amb aquest model.

Aquests eren els temes bàsics, la graella d'anàlisi. I tot això per a la construcció de la guia d'entrevista. A mi em sembla que treballar d'una altra manera és fer un treball exploratori; però en un treball que vol articular coses i sotmetre-les a uns models i a uns objectes d'anàlisi, no és la manera més adequada.

D'altra banda, també aprecio més l'entrevista semidirigida que l'entrevista en profunditat. Permet treballar més amb quadres d'anàlisi i models; entre l'entrevista oberta i la totalment dirigida, hi ha la semidirigida. Has hagut d'elaborar el teu esquema d'anàlisi, no la dirigeixes, i simplement enuncies els temes que necessàriament han de tenir relació directa amb el que t'interessa estudiar (preguntàvem coses clares i pertinents a les preguntes manifestes; però les qüestions latents no les preguntàvem directament: aquestes permetien ésser descobertes en tant que estructuraven el seu discurs intern).

En aquestes entrevistes semidirigides, hom ha de tenir al cap molt clarament el que vol. No hi ha un ordre, no hi ha un esquema. S'ha d'haver assimilat molt clarament el model i ha d'ésser producte d'una gran discussió.

Una de les coses que caracteritza el quantitatiu respecte al qualitatiu és que aquest, si no el fa l'investigador, no hi ha manera de fer-lo bé. Ni per a l'anàlisi, ni per a l'entrevista.

Hi ha una lògica de fer l'entrevista perquè, contràriament a la quantificació, és la mateixa interacció el que s'analitza. No analitzo el que la gent em diu, sinó el producte d'una interacció. Tinc uns models construïts que coincideixen o no amb el que em diu sense que jo el coaccioni perquè surtin d'una manera o d'una altra. Es tracta d'emplenar camps de tal manera que cap dels que m'interessen quedi sense resposta. Tot consisteix a tenir assimilat tan bé el contingut que l'entrevista sigui fluida i tingui un grau de llibertat suficient; de tal manera que, si no ha volgut respondre alguna cosa, no hi insisteixo una altra vegada. És qüestió de saber-ho fer; però la condició prèvia és tenir-ho assimilat.

Pel que fa a les dimensions latents, no hi insistiré; però una cosa era el grau d'abstracció en el discurs, que podia condicionar la manera de veure la mateixa realitat (el medi popular no tenia un grau d'abstracció concret, era una forma de raonament molt concreta, molt viscuda: l'egocentrisme del seu discurs, la temporalitat respecte al futur, sobre determinats valors construïts prèviament com a model —ús, canvi, signe, símbol—, el grau d'historicitat del seu propi discurs en la creença en determinismes naturals o sobrenaturals). Aquestes línies també travessaven cadascun dels models socials que havíem construït.

Hi havia un joc d'hipòtesis, que després intentaríem de comprovar en la realitat, que ens permetien atribuir més polaritats a un grup o a un altre.

I és a partir d'això que elabores la guia d'entrevista. Per a cada qüestió et plantejges els objectius. És un treball d'assimilació prèvia i que has de tenir al cap. S'ha de veure amb quines condicions s'ha fet cada entrevista, quins són els resultats... I una vegada s'ha fet això, amb el que anàvem a fer l'entrevista era un esquema petit, una ajuda-memòria. Això permetia tenir-ho davant i anar emplenant de contingut el conjunt.

La unitat de registre era la frase amb sentit contextualitzada en la nostra intervenció a través de preguntes repetides i insistents, i la unitat de categorització eren les gran categories que ja teníem establertes (haig de categoritzar les coses que són frases, paràgrafs...).

Es tractava, amb tots aquests elements, d'establir el que seria el discurs global i, després, els discursos específics de cadascun dels tipus. Agafàvem una entrevista, que tenia unes unitats de registre amb un sentit contextualitzat, i l'atribuïem a un lloc dels models o a un altre, o bé a una zona dintre del model, i això ens donava una entrevista categoritzada en forma de model, i fèiem després una descripció esquematitzada del que havia dit cada individu, i d'aquesta manera, ajuntant els discursos, podíem extreure un únic discurs.

Després vam establir els discursos de cadascun d'ells. En treballs qualitius s'usa el criteri de la saturació, que s'assoleix quan no apareix res de nou; és reiteratiu, i hom ja no té necessitat de recercar res més. Pel que fa a nosaltres, el criteri ens el vam establir perquè ja teníem fetes les uniformitats, i són bastant poderoses.

Una vegada establert per a cada tipus el propi discurs, teníem les condicions per a poder-lo atribuir a cadascun dels models. L'atribució és un exer-

cici d'homologia, no és un exercici estadístic, i el discurs d'aquesta gent va més amb el model que nosaltres havíem construït prèviament. Li donàvem les connotacions del que és pròpiament un medi popular. L'atribució no és causal, sinó d'homologia: ajuntar en una realitat única de signe una realitat d'indicadors materials (perquè, de les nostres preguntes elegides, no n'hi havia cap que fos d'opinió: ingressos que tenia, quants fills tenia, a quin cantó suís habitava, si tenia cotxe). En els qüestionaris hi ha preguntes d'opinió i preguntes de fet. El pròxim dia presentaré el mateix model aplicat a un grup, a un sector social molt més homogeni. És aleshores que et pots plantejar el nivell de contingut amb molta més profunditat. El llibre on està publicat es diu *Portrait des salariés romans*, Edicions Dambà, 1988.

Afegits en el col·loqui

La construcció de l'objecte és bàsicament la construcció dels models de sentit i el joc d'hipòtesis és prèvia a la possibilitat d'atribució o homologia a aquests models de sentit i a les tipologies.

La construcció de l'objecte, no la vam començar quan vam iniciar l'enquesta (aquesta era una bona base de dades que ja teníem), sinó que van ésser preguntes posteriors a l'enquesta, que ens van permetre construir l'objecte nou. L'objecte nostre no era un objecte global, perquè quan nosaltres vam començar l'enquesta, no teníem al cap el que anàvem a fer després; el que teníem era una certa preocupació normal de si l'enquesta et podia donar compte d'actors socials o no. Et pot donar la infraestructura o base d'indicadors per construir-hi al damunt alguna cosa o veure si s'hi projecten actors socials. El model d'actors socials no estava fet, i fou a partir dels resultats de l'enquesta i la publicació d'aquests que ens van néixer les preguntes, i va ésser quan es van plantejar els problemes.

La construcció del model consisteix en tres coses: 1) La construcció de les categoritzacions, d'aquests actors socials en el fons; si tenen consistència o no. 2) Un model d'atribució, mitjançant del qual pots fer hipòtesis en el sentit que determinades homogeneïtats poden ésser la base, el significant de determinats models de sentit. 3) Model d'implicació: fins a quin punt l'entrevista és l'única realitat sociològica que et permet fer la interacció entre ambdues coses. La presència del sociòleg és indispensable.

El primer punto a considerar es el de la metodología. En este sentido, el autor propone un enfoque metodológico que se basa en la combinación de la investigación cualitativa y cuantitativa. Este enfoque permite obtener una visión más completa y profunda de los fenómenos que se están estudiando. El autor argumenta que la investigación cualitativa es necesaria para comprender el contexto y los significados de las acciones, mientras que la investigación cuantitativa es necesaria para medir y generalizar los resultados. La combinación de ambas metodologías permite una investigación más rigurosa y completa.

El segundo punto a considerar es el de la muestra. El autor propone una muestra intencional, es decir, una muestra que se selecciona basándose en los objetivos de la investigación. Este tipo de muestra permite obtener información más relevante y detallada sobre los fenómenos que se están estudiando. El autor argumenta que la muestra intencional es más adecuada que la muestra aleatoria para este tipo de investigación, ya que permite identificar y estudiar los casos que son más representativos y relevantes para los objetivos de la investigación. Sin embargo, el autor también reconoce que la muestra intencional puede tener algunas limitaciones, como la falta de representatividad y la posibilidad de sesgo. Por lo tanto, el autor recomienda utilizar la muestra intencional con precaución y complementar los resultados con otros tipos de evidencia.

El tercer punto a considerar es el de la validez. El autor propone una validez interna, es decir, una validez que se refiere a la capacidad de la investigación para medir lo que se pretende medir. Este tipo de validez es fundamental para garantizar la confiabilidad y la credibilidad de los resultados de la investigación. El autor argumenta que la validez interna puede lograrse mediante el uso de técnicas de investigación rigurosas y la aplicación de criterios de validez establecidos.

En conclusión, el autor propone un enfoque metodológico que se basa en la combinación de la investigación cualitativa y cuantitativa, una muestra intencional y una validez interna. Este enfoque permite obtener una visión más completa y profunda de los fenómenos que se están estudiando, y garantiza la confiabilidad y la credibilidad de los resultados de la investigación.

LA COMPLEMENTARIETAT QUALITATIVA I QUANTITATIVA: UN CAS D'ANÀLISI DELS TEMPORERS DE GINEBRA

per

CARLOS LOZARES

(13-III-1991)

Avui us parlaré del mateix objecte, però aplicat a un sector professional molt més homogeni i en unes condicions de vida i assistència que fan que aquesta població no presenti, des del punt de vista de tipologies bàsiques significants, excessives diferències pel que fa a les variables més cridaneres o als indicadors socials. De tota manera, en aquest nivell més significatiu, es tracta de veure si sorgeixen alguns grups diferenciats que ens permetin establir discursos alternatius possibles.

Abans que res haig de donar compte del propi procés, com ho ha de fer tota investigació qualitativa. Així com en una recerca quantitativa els presupòsits són clars pel que fa a les tècniques i els mètodes, atès que pot haver-hi un consentiment, quan es tracta d'una recerca qualitativa s'ha de posar en evidència el que és el propi procés: les pròpies intencionalitats i motivacions i les pròpies implicacions (com més implicació, més s'ha d'explicar això).

És per això que tota anàlisi qualitativa va precedida per aquesta introducció, que en part és epistemològica, en part és vivencial i en part és posar de manifest les pròpies motivacions implícites del mateix investigador.

Respecte a aquest treball que va durar dos anys, fet per un equip de cinc persones, s'intentava no solament estudiar les condicions d'existència dels temporers, sinó sobretot el projecte d'existència que ells donaven a la vida.

A Suïssa, quan jo hi era, hi havia un procés d'escalonament restrictiu (així s'anomenava), que consistia en una successió de permisos de residència, tots ells lligats a un permís de treball; no hi ha permís de residència sense un permís de treball. Hi ha opcions diferents en aquests permisos de treball. Una primera, que s'anomena *de temporaria* o *de temporer*, que fa que la persona tingui un contracte temporal a Suïssa. Va començar amb nou mesos de durada i, de mica en mica, ha passat a sis i a tres. La normalitat són nou mesos, amb una entrada que sol ésser al mes de març i s'extueuen segons procedències històriques migrants: Itàlia, Espanya, Grècia, Portugal, etc. Contractacions fetes globalment de govern a govern, i el Govern suís decideix quants temporers s'han de deixar entrar en funció de les peticions de treball de les empreses. El salari que reben està regit també per contracte general i en unes condicions de residència la duració de les quals

només serà de nou mesos, i els tres restants han de tornar al seu país d'origen, que coincideix amb el moment en el qual l'activitat decreix perquè és l'hivern, atès que normalment van a l'hosteleria i a la construcció.

I en aquesta situació, el temporer hi havia d'estar quatre anys successius com a mínim. És aleshores que pot optar al permís B o permís anual. Si un d'aquests quatre anys no ha estat contractat, ja no pot accedir al tipus B. És una forma de filtratge migratori de mà d'obra que, per les condicions físiques, laborals i sindicals, es presta a un control rígid; segons les necessitats, es jugarà una mica a fer l'acordió.

El contracte A de temporer està sotmès a unes negociacions fetes sempre a la baixa: «Si no s'admet de treballar a 7 francs l'hora, cridarem els grecs». Sempre es poden trobar migracions en condicions de salarització més baixa, i ara, amb els països de l'Est, encara la competència pot ésser més greu. Les condicions d'habitatge són realment vexatòries perquè no es pot portar la família ni els fills, i haurà d'acceptar l'habitatge que el mateix patró busqui; està una mica a la mercè de la restricció del contracte, que s'acaba en nou mesos. Tot això, barrejat amb la ignorància de la llengua, les condicions d'accidentalitat, etc.

La vida de l'emigrant en aquestes condicions està segmentada, jerarquitzada, dedicada a satisfer les condicions del seu contracte, i és una vida circular. No és tant això el que ens interessava (que també ens interessava), sinó saber fins a quin punt aquesta vida d'alienació, de negació, explotada i que al segle XX ja no té gaire sentit en un capitalisme tan florent com el suís, podia ésser mantinguda sense manifestacions concretes de rebel·lió i de resistència. Quin sentit tenien aquestes condicions d'existència? Com, on i quin contingut tenia aquest discurs? Aquesta era la part qualitativa del que ens interessava analitzar.

N'hi ha molts que, encara que no hi tinguin dret, porten la seva família clandestinament; les condicions de la dona són greus, perquè, com que ell no pot residir enlloc més que a la residència del patró, ha d'estar-hi clandestinament. (He viscut durant dos anys amb una família temporalment clandestina i hi havia condicions terribles: quan hi havia el més petit moviment, es ficava el fill a l'armari una hora o dues). Les condicions són vexatòries. I estem parlant només dels temporers, sense al·ludir als que hi eren d'una manera absolutament clandestina.

Després del permís A, ja es pot dur l'home o la dona, no el primer any, sinó el segon, i es reproduïen durant un any aquestes condicions de clandestinitat, que volia dir que els fills estaven sense escolaritzar, etc. La nostra lluita fou sempre que almenys els fills es poguessin escolaritzar.

El permís B és un permís anual d'una duració de deu anys, que ja et dona tots els drets, i aleshores pots optar al permís C que és indefinit i per sempre, encara que no és la naturalització ni la nacionalització.

El sistema, com podeu comprendre, per a Suïssa, és absolutament eficaç per l'*stade* polític-empresarial que domina. I aquest és el panorama en el qual volíem dur a terme aquest treball, i hi havia també un compromís per part nostra amb la realitat emigrant, puix que estàvem en una certa sintonia amb el tema en tant que part de la nostra lluita era sobre els drets dels emigrants. Amb responsabilitat europea, ginebrina i suïssa en alguna associació d'emigrants, estant en totes les lluites per l'abolició d'aquest estatut

del temporer (hi ha hagut votacions i no s'ha pogut canviar, i és una de les coses més cimentades a la societat suïssa: àdhuc vam aconseguir les signatures necessàries per a poder passar a votació popular la revocació de la Llei. Per a poder canviar alguna cosa d'una llei, els dos sistemes plebiscitaris suïssos són: o recollir cent mil signatures perquè sigui incorporada una modificació a la Constitució i, quan la majoria dels cantons i la majoria de la població doni el seu consentiment, el canvi s'incorpori efectivament a la Constitució; o recollir cinquanta mil signatures per revocar una llei i seguir el mateix procés, encara que hagi estat aprovada pel Parlament). Són les formes de participació plebiscitària. Totes les iniciatives legislatives (per exemple, una de famosa anomenada «être solidaire», ésser solidari) no van poder revocar aquest estatut del temporer. Per a mi era un problema pròxim, en el qual estava implicat des del punt de vista socio-polític. Hi tenia una gran relació pel que fa a la motivació.

Dic això perquè en els estudis qualitius aquesta proximitat al problema és important; hi ha la distància epistemològica que s'ha d'emplenar i que cal saber fer, sobretot en la construcció de l'objecte, i evidentment la implicació comunicacional i la paraula de l'investigador semblen una bona imatge i una bona condició del que pot ésser una recerca qualitativa.

De les condicions jurídiques, laborals, econòmiques i de vida dels temporers, en teníem un coneixement bastant bo; bibliogràfic i vivencial. La nostra preocupació era doble: albirar fins a quin punt es podrien trobar formes de vida quotidiana dels temporers diferenciades i veure fins a quin punt les condicions econòmiques i reals de la vida dels temporers era sostenible en un context suís, en el qual semblava francament insostenible. Què és el que feia possible que el temporer pogués viure en aquestes condicions? Situacions que es perllongaven d'una manera quasi inercial. Molts l'allargaven sis i set anys i havien fet d'aquesta situació de temporers una forma d'existència, tot i no haver-hi unes condicions de repressió que l'obliguessin a allargar-ho. Alguna coherència hi havia de trobar. I això era, a més, el que volíem investigar.

No volíem fer un treball absolutament exploratori, i necessitàvem, per a cadascuna de les parts del nostre treball, fer una construcció de l'objecte.

La primera qüestió era elaborar el concepte de vida quotidiana. És una qüestió en popularitat sociològica, i n'hi ha que ho redueixen al que és privat, domèstic, a l'heterogeni, a l'individual, al que no és manifest, a la família..., fan de la vida quotidiana coses que no tenen importància des del punt de vista social o que serveixen d'indicadors d'altres coses. No es considera que tingui una identitat social digna i suficient per a ésser estudiada en si mateixa. La vida quotidiana no apareix gaire.

Vam haver de construir la vida quotidiana amb un joc d'articulacions. A un nivell més microsociològic de la nostra existència som agents que tenim una sèrie d'activitats que es produeixen en una sèrie de temporalitats i en uns espais en forma de xarxa relacional. ¿Com s'articula aquesta realitat, per exemple, en un dia (les diverses formes d'activitat que anem realitzant) amb les seves espacialitats i les seves temporalitats en què es realitzen?

En un estudi de quotidianitat no ho podem tenir tot present; potser només un matí, en una plaça on hi ha unes xarxes, la totalitat d'un dia, la comparació d'un diumenge amb un dia laborable... En aquest treball a un

nivell tan microsociològic de la vida quotidiana, no pots tenir en compte totes les temporalitats, tots els espais pròxims i totes les xarxes relacionals, perquè és impossible.

L'essencial en la vida quotidiana és veure com s'articulen unes realitats amb les altres i va apareixent el sentit —de la mateixa manera que passa amb les paraules, que el sentit apareix quan es pronuncia la paraula següent— (la meua conferència té sentit quan, després, vagi allà a cobrar el taló; estar aquí és un dels sentits, entre molts d'altres).

La vida quotidiana és l'articulació mateixa entre aquestes realitats per a establir una forma de discurs articulat a aquest nivell, que pot ésser a vegades els contrastos entre una temporalitat laboral amb una temporalitat festiva, o l'activitat laboral del matí amb la de la tarda. Depèn molt del camp en el qual aquest context tan «insignificant» (entre cometes) vulguem analitzar entorn de la vida quotidiana.

Les tècniques utilitzades són les anàlisis que es coneixen amb el nom de *budget-temps*, on es poden analitzar les activitats d'un dia en el context de les seves temporalitats i dels seus espais. Això permet afegir més possibilitats de variables a l'hora de fer aquesta articulació.

Si al final d'un dia dedueixo quines són les trajectòries de la gent, quin és el discurs que ha fet durant el dia, la manera de veure diferents homogeneïtats en aquests discursos, em permetrà diferents formes de quotidianitat a aquest nivell, i si només ens quedem aquí, encara no tenim la identitat social. Veurem formes d'activitat social que, en no ajuntar-ho a cap element o factor socials, no tindria una identitat social encara.

I això es pot articular més, lligant-ho directament a les intencionalitats pròpies. Com a tècnica, no és tan complicat: la persona t'ha de dir les activitats que fa, i ja tens la possibilitat d'articular un dia i treure la freqüència de totes les activitats que fa. Li pots preguntar el temps que tarda, on les fa i la xarxa relacional, i no hi ha cap inconvenient de preguntar quins són els objectius pel que fa aquesta activitat. I les puc articular les unes amb les altres (estudiar per poder tenir una bona nota a final de mes, per exemple). I aconsegueixes una manera d'articular el conjunt de les activitats. Sembla fàcil, però tècnicament és força més complicat: s'ha de codificar prèviament per fer reduccions a una determinada tipologia de codificació.

Aquest és el primer nivell de la quotidianitat que cal articular amb els objectius o els motius d'aquesta realitat quotidiana. I d'aquí ja es poden treure algunes conclusions. (A l'enquesta metropolitana, per exemple, hem preguntat el temps que dedica la gent al treball domèstic, al transport, a quina hora s'aixeca i se'n va al llit i quant temps es dedica a treballar, i estem aconseguint una articulació de les quatre temporalitats; es pot dimensionar el conjunt de les quatre temporalitats, i ens surten uns eixos que donen unes formes d'articulació d'aquestes quatre temporalitats: grups homogenis respecte a les temporalitats. Aquesta és una tipologia que consisteix en formes diferents d'articular aquestes quatre temporalitats.)

L'essencial de la vida quotidiana no és el conjunt de les activitats que m'expliquen, sinó com s'articulen les coses, com s'estableix un discurs de l'activitat microsocial i quin sentit va tenint aquest discurs per a la mateixa articulació microsocial. I el sentit que surti encara no l'hem confrontat amb les categories socials ni amb els models de sentit social. Aquest és el nivell

zero d'articulació de la vida quotidiana, que encara no té una identitat social suficient.

Fugíem d'autors que donen una identitat social essencial a la vida quotidiana, com si es tractés d'una matriu d'inèrcia que es transmet per si mateixa amb una gran resistència a la introducció del que és social. El nostre punt de vista va més en la direcció d'Henri Lefèbvre, menys en la direcció de Certaux, menys encara en la direcció de Maffesoli, més en la direcció de gent com Remy, Bertaux o Épinay; gent que no considera la vida quotidiana com una insignificància social ni com la matriu explicativa de tota la vida social. La vida quotidiana és una identitat social que s'ha d'articular amb la vida social global, i la vida quotidiana, segons el que hem vist, té una significança social i res més; no té una identitat social.

Aquestes articulacions (hi ha gent que estudia les mestresses de casa, n'hi ha que estudien els empresonats...), com més temporalitat tinguin, menys espacialitats tindran i, com més espacialitats tinguin, menys temporalitats tindran. Com més amplitud dones d'una cosa, menys en tindràs d'una altra i això passa amb tot; per exemple en física. Et pots quedar aquí; però si tens informació d'altres variables socials, pots arribar a trobar tipus diferents de vida quotidiana. És a dir, la vida quotidiana s'inscriu en determinades homogeneïtats (habitatge, salari, treball...) Amb altres variables puc expressar el que estic dient correlacionant-ho amb d'altres variables, que són les clàssiques d'indicadors socials. I tindria la possibilitat de dir: aquesta forma elemental de vida quotidiana es circumscriu a determinades condicions de vida, de salari, de treball, de salut, de tal...

Si en una gran enquesta, a més de preocupar-te de plantejar les grans qüestions socials et preocupes de posar unes preguntes a aquest nivell, podràs aconseguir una descripció de les homogeneïtats que apareixen aquí amb variables que provenen d'indicadors socials. És el que vam intentar de fer amb els temporers.

Aquesta realitat té aquests nuclis de significació elemental, on encara no pots albirar l'existència de cap actor social perquè el joc és de formes, d'espai, de temps, d'activitats que simplement són homogènies entre elles. No hi ha cap indicació que aquestes agrupacions facin emergir un actor social. Aleshores tens la possibilitat de confrontar les tipologies que sorgeixen en aquest nivell de significació, altres variables que poden ésser de categoria social. Si tinc aquesta mena d'informació, puc pensar fins a quin punt cadascun d'aquest tipus té una identitat social que prové de les categories socials que més associades estan amb algunes d'aquests grups (puc dir que les dones tenen unes formes determinades de quotidianitat, els homes una altra, que els vells tenen aquesta, els joves aquesta, en tals condicions de treball tenen aquesta...; un joc d'hipòtesis d'aquestes articulacions homogènies que he aconseguit a un nivell microsociològic en categories socials). No he anat amb cap apriorisme a veure com era la vida quotidiana de les dones agafant un determinat sector de la població, sinó sempre tractant de veure com inscriu en una enquesta més àmplia aquestes formes de quotidianitat que van adquirint el sentit social que nosaltres anem donant a cadascun dels nivells.

Si per a nosaltres la realitat social, el sentit social ja és descrit per les categories socials, les categories socio-econòmiques o els grans grups so-

cials, els ingressos, el nivell cultural, i pensem que tota la realitat social ja ha estat explicada a aquest nivell, aquests nivells de quotidianitat adquiriran el mateix sentit que nosaltres donem a aquests grans factors d'explicació social. Normalment, quan hom fa grans enquestes, no es preocupa dels actors socials, i el que és social és quelcom més que els grans indicadors socials; per classificar-lo en una categoria sòcio-econòmica, no podem dir que és un actor social, ni tampoc que l'identifiquem com un jove.

Si articulo aquestes realitats a nivell microsociològic amb les dades macrosociològiques, estic donant a la vida quotidiana la identitat que prové de les formes d'associació que jo tinc de les formes d'existència homologades microsociològicament. I a aquest nivell són per a mi suficientment explicatives. I és aleshores que dono una identitat social a la vida quotidiana; a partir de les hipòtesis i del joc d'hipòtesis que faci entre els factors socials i les formes de quotidianitat a aquest nivell. D'alguna manera estic donant sentit a la vida quotidiana en aquest nivell significant i elemental a través del sentit que li dona l'articulació o la implicació en els grans factors d'explicació social.

La vida quotidiana, doncs, no és només aquest primer nivell, sinó que és la manera d'articular aquest nivell amb un nivell de factors socials que poden ésser categories o grups, o el que sigui. De fet, quan es fan les grans enquestes i s'escullen els grans factors d'identitat social, es fa perquè se'ls elegeix empíricament i, també, perquè es pensa que són les grans línies que donen identitat a aquesta estructura, els grans factors que expliquen aquesta realitat, i no ens preocupem tant fins a quin punt les diverses formes d'agrupació social tenen identitat del que en podríem dir *actor social*.

Perquè puguem parlar d'actor social hi ha d'haver unes condicions (com diu Touraine) de vida quotidiana i, al mateix temps, hi ha d'haver una identitat com a grup que prové bàsicament de la lluita per un determinat benefici davant l'oposició que pugui trobar; aquest benefici és precisament el que l'identifica.

Aquestes formes d'existència podrien generar les condicions perquè hi hagués l'emergència d'actors socials quasi independents dels grans factors d'estructuració de les enquestes. Hom pot lluitar per les condicions de vida diàries (fresses dels transports, condicions de l'habitatge...), i de la seva vida quotidiana podien emergir condicions suficients perquè emergís un determinat actor social. I la identitat d'actor social vindria determinada pels motius de la seva lluita i sobre quin és el grup oposat i quin benefici volen treure.

Respecte als temporers, aquesta fou la primera anàlisi que nosaltres vam fer. A aquest nivell de significança, com podríem trobar grups diferenciats en la vida quotidiana dels temporers?

Hi havia cinc-mil temporers, uns cinc-cents dels quals eren de l'Estat espanyol, bàsicament gallecs i andalusos, i volíem veure, per mitjà d'unes dues-centes persones, si podíem fer emergir formes de quotidianitat diferencial. Per la informació que vam demanar, vam sol·licitar alguns indicadors socials (edat, temps de temporalitat, si hi tenia la dona, les condicions de l'habitatge, de salari, si enviaven diners a Espanya o no...). A aquest nivell només vam tenir en compte la distinció d'un dia laborable i un diumenge i la temporalitat del treball. L'activitat que feia en cadascuna d'aques-

tes tres temporalitats, amb qui estava i què feia. Una sola activitat era una variable. Això mateix per a les temporalitats i això mateix en la resposta a la pregunta de saber amb qui estava.

Ho vam sotmetre tot plegat a una anàlisi de correspondències. Vam fer un esforç de transformar variables quantitatives en qualitatives. Agafes els individus que passen a ésser categories socials i passen a ésser variables independents cadascuna d'elles, i les variables passen a ésser valors de la resta de les variables. I aconsegueixes coses que són molt interessants.

Per a una anàlisi de correspondències, no és necessari que les teves variables siguin categòriques; cadascuna d'elles tenia per a la població unes freqüències, però fent una anàlisi de correspondències amb aquest conjunt (sense tenir en compte on vivia i altres, és a dir, les altres variables o indicadors), el que vam aconseguir fou establir variables una mica més complexes. Per l'agrupació de distints espais amb diferents activitats i amb diverses relacions, vam establir variables més complexes.

I barrejant aquestes infinites variables, vam poder simplificar-ho a un joc de cent trenta-una variables: el dissabte va al ball amb tal persona, per exemple. És un joc difícil perquè s'han d'establir criteris i reduir unes coses a unes altres (per exemple, el que va al ball i no estableix relació també és una variable). Era una qualificació utilitzant una anàlisi quantitativa prèvia.

Quan vam tenir això, vam fer una altra vegada una anàlisi de correspondències, i les variables il·lustratives eren la forma d'habitatge (hi havia barracots de temporers; la casa del patró en destrucció, renovació o desnonament; i la forma clandestina en llocs llogats a baix preu: eren les tres formes d'existència clandestina), si enviava diners a l'Estat espanyol o no, si havien portat els fills o no... I vam aconseguir una tipologia de tres grups de formes de quotidianitat amb les articulacions que havíem obtingut.

Tres formes d'existència: a) l'habitatge en barracot o en la casa llogada pels patrons, que era una vida de grup restringit (com l'anomenàvem); el conjunt de la seva existència es desenvolupava entre el grup d'amics, en unes condicions molt marcades; b) els que vivien amb la seva família en condicions de clandestinitat; i c) els qui anomenàvem «solitaris», que feien el seu món a part.

Constituïts els tres grups, havíem de construir la segona part. Podien emergir formes de discurs sobre el sentit de la pròpia existència? I havíem d'elaborar el sentit de la seva pròpia existència. I el model fou simple. La seva existència no estava, en absolut, explicada per la vida d'allà (no s'integraven i el seu sentit no era a Suïssa), i la realitat d'allà i d'aquell moment era la que, des de l'exterior, explicava la seva vida completament segmentada, jerarquitzada i explotada. Aquesta vida, que recordava l'explotació de la primitiva societat capitalista, si es podia mantenir era per altres raons que no eren el fet d'ésser allà. I aquí dèiem que el sentit de l'aquí i l'ara (amb aquestes formes segmentades, homogènies, rígides de vida quotidiana) no es podien explicar per l'aquí i l'ara de la realitat suïssa d'aquell moment, i el seu sentit només s'entenia pel que en dèiem l'allà i el després.

És d'aquesta manera que la seva vida quotidiana adquiria un sentit més global i, en el fons, la seva vida quotidiana es concebia per l'articulació d'un significant que no tenia cap sentit aquí i ara, sinó que tenia sentit pel després i l'allà.

I calia definir aquest després i aquest allà (que era fonamental per a entendre el veritable sentit de la seva permanència allà en aquesta situació. Els dos grans pilars que expliquen la vida migrant són l'estalvi que envien i el desig de millorar les condicions dels fills. Evidentment, el seu projecte continuava estant fora de la societat suïssa. És una forma de vida al·lucinant, esquizofrènica, en tant que el seu futur està absolutament separat del seu present. Hi havia emigrants que no havien sortit del barri ni de les quatre botigues espanyoles que hi havia. I quan va arribar la crisi econòmica, que ja no podien enviar diners a casa, o quan els fills van esdevenir adolescents ja no volien tornar al país, el drama va esdevenir total).

La vida del temporer era una manifestació extrema d'aquesta forma: amb tres mesos aquí i nou mesos allà podia arribar a mantenir aquesta forma de dualitat.

I per destriar els components del que era el després (Galícia i Andalusia) i el que era el futur, vam pensar que podíem construir el model amb dos nivells: tractant de veure si en determinades activitats, exceptuant-ne la laboral, la seva realitat tenia a veure més amb l'allí (Galícia i Andalusia) i si, al mateix temps, les grans dimensions de la realització personal estaven més projectades cap a Galícia i Andalusia que cap a la societat suïssa.

I és per això que vam poder establir un doble discurs: un de manifest i l'altre, latent. Aquests trets eren els que ens permetien veure si la direcció de la realització personal anava més en una direcció que en una altra.

Quins temes ens podrien fer veure, en uns moments en els quals el temporer tenia llibertat d'elecció personal i podia trobar sentit a la seva existència fora de l'allí, els espais en els quals es reflectia el futur i l'allí? A través del seu discurs podíem veure, on se sentien més lliures o més determinats?, on se sentien més actius o més passius?, fins a quin punt la seva vida era més reconeguda públicament o més privadament?, fins a quin punt coneixien la realitat que manejaven?, fins a quin punt se sentien més o menys afectivament lligats? Anàvem descobrint sobre cada tema la seva posició i la latència a través de la qual la persona se sentia més o menys actor social.

Els grans temes foren: el diner/l'estalvi, el menjar, la compra, el cos/el sexe, la imatge de Suïssa, d'Andalusia i de Galícia i dos o tres temes més. I vam fer guions d'entrevista sobre aquests temes. I de cadascun dels temes vam anar descobrint unes dimensions més latents: si una discussió sobre el menjar, per exemple, basada en aliments espanyols i formes d'aquí els donava la sensació d'ésser més lliures.

El treball de camp foren els guions d'entrevista, la participació en els menjars d'ells i les observacions en trajectòries de diumenge mentre feien la compra. (L'estació era un punt central: la primera arribada, la sortida, etc.)

Vam agafar persones que responien a les tres característiques anteriorment apuntades: vivien en barracots, en família o solitàriament. I va resultar que tots els continguts, manifestos o latents, no estaven de cap manera vinculats a la realitat suïssa. Els temps i els espais d'elecció personal de llibertat no estaven vinculats a la realitat suïssa.

La primera cosa que feien diàriament era veure com estava la cotització de la pesseta, i així s'enviaven els diners o no; després feien un passeig pels aparadors per a veure el que podien o no podien comprar i què podien emportar-se; immediatament anaven a fer la compra als grans magatzems,

on sempre hi ha estands de menjar mediterrani. I tornaven a casa seva: migdiada, jugaven a les cartes i a la nit, al ball. Les seves trajectòries, les seves converses, sempre es centraven en això mateix.

I, encara, vam fer l'observació d'acompanyar-los aquí durant els tres mesos de residència a Espanya i vam analitzar les trajectòries, vam analitzar les famílies i vam conversar. Aleshores eren els herois (la llibertat davant les pressions), vivien una profunda afectivitat, era el públic davant la privatització suïssa i era la raó que donava sentit als mesos passats a Suïssa.

L'única realitat vivencial es trobava en aquest futur i en aquest projecte. La tasca nostra fou descompondre el projecte en temes, d'una banda, i trobar per què es donava sentit a la seva vida de l'altra; aquest fou el procés que vam seguir.

Aclariments del col·loqui

La vida de l'emigrant temporer és absolutament coherent, i està dislocada i bipolaritzada; tal és la intensitat del seu propi sentit que el d'allà no en té cap de sentit per a ells. No els preocupa gens. I no són actors socials perquè la primera condició que es demana a un actor social és que tingui un discurs més global, i la seva vida no en tenia. I una altra condició de l'actor social és que tingui una espacialitat i una temporalitat de tal manera que pugui canviar aquesta realitat, i, evidentment, en ells això no hi era. A ells els va bé aquesta situació; no són actors socials.

L'actor social pot estar no solament en una actitud de transformació de la seva pròpia realitat, sinó també en una actitud de resistència; l'actor social ha d'estar en una d'aquestes dues actituds per a obtenir un determinat benefici simbòlic o material que ha estat apropiat per un altre.

Aquest actor social ha de tenir també una certa identitat. Fins a quin punt una persona se sent inscrita o no en una lluita social més àmplia? Té una potencialitat d'actor social. És així que poden emergir actors socials amb potencialitats sense que necessàriament duguin a terme una lluita concreta. Es marquen valors simbòlics com una resistència davant de valors dominants en una societat determinada. És un col·lectiu potencialment d'actor social, i l'investigador li dóna per hipòtesi aquesta categoria.

En la mesura que determinats grups discriminats per l'edat, per exemple, albiren les possibilitats d'un discurs que nega les condicions reals d'existència d'aquests moments concrets, tenen les condicions d'ésser un actor social; el seu discurs és donat per elements bàsics que constitueixen la societat, i negar-los implicaria la constitució d'una societat diferent. Existeix la possibilitat d'emergència d'un actor social.

En canvi, en el discurs d'aquests temporers no hi havia cap possibilitat d'aquesta emergència; ja estaven bé allà on eren. Ni per la seva actuació hi havia la mínima possibilitat que canviessin les seves condicions d'existència. I en el cas de la mateixa dona, esposa de temporer, una de les condicions perquè emergeixi un actor social és que treballi fora de casa; però quan treballava fora de casa, no ho feia per establir el seu propi projecte d'independència, sinó per facilitar el projecte familiar. Treballar fora de casa era reforçar les possibilitats d'estalvi, i els vincles familiars encara es reforçaven.

L'entrevista semidirigida no és tan impositiva com el qüestionari; és un joc de dona i pren. Tu has d'oferir alguna cosa, no material, i has de transmetre el teu propi món dels sentits. En l'intercanvi negociador inicial (que en l'enquesta constitueix sempre una relació de poder), cal fer transparent el sentit i el que pretens amb la teva pròpia investigació; han de quedar les coses molt clares.

L'elecció de les persones no és aleatòria; és per contacte, contagi o «bola de neu». Ja hi ha un nivell de confiança suficient per a fer-ho, i les condicions de definició de qui és un i qui és l'altre són clares des del començament. Ha d'ésser molt clar i explícit el que tu vols d'aquella persona. En la mateixa dinàmica de l'entrevista, la pregunta inicial és clau, perquè és la que et permetrà de trencar el gel, però no necessàriament ha de tenir a veure amb la teva imposició del discurs. I per nosaltres hi havia un altre tema: sabíem que aquella persona concreta tenia ganes de parlar. Jo no imposo una estructura determinada sobre la societat suïssa; li diré que m'explíci els continguts establerts per ella mateixa en el seu propi discurs. És un art en el qual has de saber molt clarament el que tens dins el cap.

* * *

La darrera sessió del 14-III-1991, de Monique Becue, *El tractament multivariant de preguntes obertes*, fou realitzada d'una manera pràctica per mitjà del comentari sistemàtic de transparències, cosa que en fa impossible la transcripció literal. Podeu trobar un article explicatiu de la seva idea a la revista *Papers. Revista de Sociologia*, núm. 37, primer semestre del 1991, Universitat Autònoma de Barcelona.

